

С. І. Галкін, Н. М. Дойко, Н. С. Бойко, Ю. В. Пидорич
Державний дендрологічний парк «Олександрія» НАН України

МЕМОРІАЛЬНІ КОМПЛЕКСИ У ДЕРЖАВНОМУ ДЕНДРОЛОГІЧНОМУ ПАРКУ «ОЛЕКСАНДРІЯ» НАН УКРАЇНИ. ОХОРОНА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Проаналізовано загальну структуру та ідейно-символічне навантаження старовинного парку «Олександрія», з'ясовано місце у цій структурі її окремих складових. Особливу увагу приділено характеристиці чотирьох головних меморіальних композицій — на честь Г. О. Потьомкіна, імператора Олександра І, П. І. Багратіона та М. С. Воронцова, за якими був сформований парк. Досліджено та обґрунтовано лейтмотив формування композицій, мотивації, якими керувалися власники резиденції графа Браницькі під час замовлення саме такого парку. Вивчено реальні форми втілення задуманого плану парку

Ключові слова: парк, історико-культурна спадщина, структура, символіка, меморіальні композиції.

Вступ

Збереження та охорона світової історико-культурної спадщини залишається однією з важливих наукових та соціальних проблем сучасності. Надзвичайно актуальною ця проблема є й для України, де знаходяться багато старовинних парків, які у минулому були видатними зразками садово-паркового мистецтва. На жаль, переважна більшість цих парків сьогодні у крайній занедбаній стані і потребують відновлювальних та реставраційних робіт. Актуальними лишаються питання збереження та відновлення історичних паркових насаджень і, особливо, корінної рослинності, окремих композицій, малих архітектурних форм, споруд, будівель, благоустрій територій та ін. Проте, всі названі заходи неможливо здійснити не з'ясувавши головного — ідеї, за якою конкретний парк створювався, символіки побудови головних композиційних вузлів, споруд та будівель. Наукові підходи до вирішення цього питання, запроваджені у дендропарку «Олександрія» НАН України, є важливим інструментом для розробки методичних рекомендацій, які допоможуть зберігати та відновлювати пошкоджені садово-паркові об'єкти.

Матеріали та методи.

У роботі з вивчення та відновлення історичних паркових об'єктів використовували метод комплексного аналізу (історико-аналітичний), іконографічний та натурний (фотофіксація, обміри, замальовки).

Результати досліджень та їх обговорення.

Аналіз паркобудівництва в Україні свідчить, що у кожній резиденції, кожному помісному парку існувала своя оригінальна ідея забудови і за допомогою рослин, споруд та композицій розповідалася своя історія. Кожною квіткою або деревом, алеєю та колоною парк розповідав відвідувачеві про великий міф, написаний садівником мовою символів на замовлення багатого власника резиденції. Такими замовниками у другій половині XVIII ст. стають аристократки, зокрема Ізабелла Чарторийська, Гелена Радзивілл, Ельжбета Любомирська, Олександра Браницька, Софія Потоцька та ін. Це дало привід Герарду Цюлеку назвати часи, що настали у садово-парковому мистецтві після доби бароко, «століттям жінки» [14]. Саме ці жінки визначали ідеї, які лягли в основу створених у ті часи парків.

У Білій Церкві первісний план парку на замовлення графині Олександри Браницької втілював у життя французький садівник-пейзажист Мюффо. За архівними джерелами, в «Олександрії» працювали італійський архітектор Ботані, садівники-пейзажисти Бартецький, Вітт, Станге і Єнс. Останній з них, у період з 1815 по 1865 рр., вніс багато змін у первісний план забудови парку. Аналізуючи історичний план парку, слід відзначити, що на його території, загальною площею близько 200 га, було розміщено палац, комплекс павільйонів для проживання гостей, бальна зала, безліч малих архітектурних форм, пейзажний парк з декоративними водоймами та господарська

частина (будинок садівника, оранжерея, теплиці, розсадники, три фруктові сади та звіринець).

Перші відомості про структуру парку «Олександрія» надають путівники А. К. Салатича [9], М. М. Грисюка [4], Д. М. Криворучка [5], П. І. Макарєнка [6], Л. П. Мордатєнка [7, 8] та деякі інші. Цінні відомості про давню «Олександрію» містять праці О. Шишкіної [10], Р. Афтаназі [12], Т. Ярошевського і А. Ротермунда [15], Ф. Вігеля [1], Я. Бровінського [13].

На основі опрацювання великої кількості нових, раніше невідомих історичних джерел, нам вдалося вперше з'ясувати фактичний час заснування парку (1788 р.) та визначити його історичну структуру і символіку, без яких неможливе ефективне виконання реставраційно-відновлювальних робіт [2, 3]. Вивчення додаткових архівних матеріалів дозволило з'ясувати, що у стильовому відношенні О. Браницька при будівництві парку покладалася на ідеї Романтизму та створювала парк під впливом традицій російського садово-паркового мистецтва. Свідченням цього є влаштування в «Олександрії» цілого комплексу композицій та споруд присвячених видатним подіям або видатним особистостям, які були милі серцю володарки парку. Нами було встановлено, що у композиціях дендропарку «Олександрія» було втілено чотири меморіальні цикли — на честь Г. О. Потьомкіна, імператора Олександра І, П. І. Багратіона та М. С. Воронцова.

Перший цикл був присвячений Світлішому князю Григорію Потьомкіну, який відіграв надзвичайно важливу роль у житті О. Браницької. Після смерті останнього у 1791 році, О. Браницька вирішує присвятити його пам'яті мавзолей. Проект мавзолею у 1795 році виконав відомий російський архітектор, автор Таврійського палацу Г. О. Потьомкіна у Санкт-Петербурзі — І. Старов [11]. Але, через політичні мотиви, О. Браницька була вимушена відмовитися від цього задуму і замість цього у східній частині парку було створено композицію «Дружній сад». Потрапити до саду можна було через браму, на якій був надпис французькою мовою: «До того, як увійти, запитай своє серце, чи вмієш ти цінувати дружбу». У глибині саду було збудовано Ротонду у формі мушлі. Споруда має багато спільного з павільйоном «Пам'ятник батькам» в Павловському парку архітектора Ч. Камерона. Вона збудована у стилі розвинутого класицизму у вигляді напівкруглого павільйону з прорізаною в передній стіні

великою аркою. Купол будівлі та арка оздоблені оригінальним декоративним орнаментом з ліпнини. Будівлю відновлено у 60-х роках ХХ ст. [5].

У центрі павільйону знаходився мармуровий бюст Г. О. Потьомкіна з надписом під ним: «Полезен миром и войной, Екатеринин друг, благотворитель мой». Споруда домінує над пейзажем цієї частини парку. Висота павільйону 10,5 метрів, ширина 9 метрів. Деякі дослідники припускають, що «Ротонда» була ядром меморіального комплексу, присвяченого князю Г. О. Потьомкіну, до якого ще належало підземне святилище. Не підтверджена, але і не спростована версія про перепоховання посудини з серцем князя у парку «Олександрія». Але ця тема ще чекає на свого дослідника.

Наступним меморіальним циклом були паркові композиції на честь Олександра І, який двічі відвідав Білу Церкву та графську резиденцію «Олександрія»: у вересні 1816 та у 1817 роках. Браницькі про ті відвідини свято пам'ятали. На тому місці, де імператор пив чай та спостерігав ілюмінацію, після його смерті було встановлено бронзовий бюст на гранітному п'єдесталі з бронзовою дошкою, на якій у лавровому вінку було викарбовано короткий зворушливий напис: «Воспоминания радости и печали». У символічному «Царському саду» імператор Олександр І посадив ясен та модрину. Згодом, на цій же території, імператор Микола І та його дружина Олександра Федорівна посадили сім американських лип та ясенів. Кожне дерево було огорожене чавунними ґратами, на яких були мідні дошки з написами, хто й коли посадив дерево. Поблизу цих заповітних дерев — альтанка з грабини, побудована згідно з планом, який надіслала з Павловська імператриця Марія Федорівна. Ландшафтну композицію відновлено у 2005 р.

Ще одним, доволі оригінальним циклом, були композиційні влаштування на честь близької до сім'ї Браницьких людини — князя, відомого полководця П. І. Багратіона. На території Східної балки через глибокий яр було перекинуто чудернацької форми дерев'яний міст, по якому могли прогулюватися відвідувачі і з верхів'я цього мосту оглядати усю велич парку. На дні яру була встановлена колона, на якій розміщено військовий шолом П. І. Багратіона. Цей шолом полководець, герой війни 1812 року, подарував сім'ї Браницьких в один зі своїх візитів незадовго до трагічної загибелі. Створивши таку

композицію, Браницькі увіковічили пам'ять про цю видатну людину.

Четвертим, найпізнішим, став цикл створений на честь відомого полководця та адміністратора, графа, а згодом князя, Михайла Семеновича Воронцова — зятя графині О. Браницької. Першим присвяченим М. Воронцову елементом парку була статуя «Гладіатор» (відновлена у 1993 р.), встановлена у проміжку 1819–1829 рр. Граф М. Воронцов командував облогою та штурмом фортеці Варна, за що був нагороджений золотою шпагою з діамантами та написом «За взяття Варны». Цю подію було втілено к кількох меморіальних композиціях «Олександрії»: «Варна» (відновлено у 1993–2005 рр.) та «Турецький будиночок» (відновлено у 2007 р.). Композиція «Варна» у вигляді острова розташовувалась поруч із Літнім палацом навпроти Імператорського павільйону. «Турецький будиночок» знаходився у південній частині парку на березі р. Рось і був прикрашений плитами з турецькими написами, які надіслав до резиденції Браницьких сам Воронцов після взяття турецької фортеці Варна.

Висновки

Підсумовуючи проведені дослідження, можемо зробити висновок, що ідеї та плани, які лягли в основу «Олександрії», а саме вшанування пам'яті та діянь Найяснішого князя Г. О. Потьомкіна, імператора Олександра І, полководця П. І. Багратіона та графа М. С. Воронцова, певним чином характеризують особу замовника парку. Безперечно, це була саме графиня Олександра Василівна Браницька, а не її чоловік або інший член родини. На прикладі детальних досліджень структури та символіки старовинного парку «Олександрія» показано, яким важливим і водночас необхідним, є вивчення та охорона історико-культурної спадщини історичних паркових об'єктів. Розуміння ідеї забудови парку допомагає кваліфіковано проводити роботи з його відновлення та реставрації.

Перелік посилань

1. Вигель Ф. Ф. Воспоминания [Электронный ресурс] / Ф. Ф. Вигель. — Режим доступа: <http://elcocheingles.com/2000>
2. Галкін С. Структура та символіка старовинного парку «Олександрія» в Білоцерківській резиденції графів Браницьких / С. Галкін, О. Гурковська, Є. Чернецький. — Біла Церква: Видавець О. Пшонківський, 2005. — 96 с.
3. Галкін С. І. Дендрологічний парк «Олександрія» НАНУ (історія та сучасність) / С. І. Галкін. — Біла Церква: Видавець О. Пшонківський, 2012. — 104 с.
4. Грисюк М. М. Дендрологічний парк «Олександрія» / М. М. Грисюк, І. Г. Дерій, М. М. Антонов, М. П. Олійник. — К.: Вид-во АН УРСР, 1961. — 100 с.
5. Криворучко Д. М. Олександрія / Д. М. Криворучко. — К.: Будівельник, 1979. — 94 с.
6. Макаренко П. И. О восстановлении и развитии дендрологического парка «Александрия» АН УССР / П. И. Макаренко, Д. М. Криворучко // Восстановление и обогащение парковых ландшафтов на Украине. — К.: Наук. думка, 1981. — С. 7–16.
7. Мордатенко Л. П. Дендропарк «Александрия». Путеводитель / Л. П. Мордатенко, С. И. Галкин, В. М. Гайдамак. — К.: Наук. думка, 1980. — 80 с.
8. Мордатенко Л. П. Олександрія на межі ХХІ століття / Л. П. Мордатенко, С. І. Галкін // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету. — 2001. — Вип. 11.5. — С. 59–65.
9. Салатич А. К. Парк Олександрія / А. К. Салатич [ред. О. Л. Липи]. — К.: Вид-во Академії архітектури УРСР, 1949. — 105 с.
10. Шишкина О. Заметки и воспоминания русской путешественницы по России в 1845 году / О. Шишкина. — Санкт-Петербург, 1848. — Ч. 1. — С. 250–259.
11. Чернецький Е. Меморіал светлейшому князю Григорию Потемкину-Таврическому в Белой Церкви. Белая Церковь, 1997. — 44 с.
12. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Wojewodztwo Kijowskie oraz uzupełnienia do tomow I–X / R. Aftanazy. — Wrocław — Warszawa — Krakow, 1997. — 804 s.
13. Browinski J. Alexandrya. Poema we 4 piesniach z rycinami / J. Browinski. — Kijow: Tlocznia Joz. Wallnera, 1848. — 18 s.
14. Ciolek G. Ogrody polskie: Przemiany treści i formy / G. Ciolek // Budownictwo i Architektura. — Warszawa. — 1954. — 315 s.
15. Jaroszewski T. — S. Nieznane materialy do Aleksanrii i Szpanowa (na marginesie wystawy widokow architektonicznych w malarstwie polskim) / T. — S. Jaroszewski, A. Rottermund / Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie. — Warszawa, 1968. — T. XII. — S. 33–79.

С. И. Галкин, Н. М. Дойко, Н. С. Бойко, Ю. В. Пидорич
Государственный дендрологический парк «Александрия» НАН Украины

МЕМОРИАЛЬНЫЕ КОМПЛЕКСЫ В ГОСУДАРСТВЕННОМ ДЕНДРОЛОГИЧЕСКОМ ПАРКЕ «АЛЕКСАНДРИЯ» НАН УКРАИНЫ. ОХРАНА ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ

Проанализирована общая структура и идейно-символическая нагрузка старинного парка «Александрия», выяснено место в этой структуре ее отдельных составляющих. Особое внимание уделено характеристике четырех главных мемориальных композиций — в честь Г. А. Потемкина, императора Александра I, П. И. Багратиона и М. С. Воронцова, по которым и был сформирован парк. Выявлены и обоснованы лейтмотив их формирования и мотивации, которыми руководствовались владельцы резиденции графы Браницкие при создании именно такого парка. Исследованы реальные формы воплощения задуманного плана парка.

Ключевые слова: парк, историко-культурного наследие, структура, символика, мемориальные композиции.

S. I. Galkin, N. M. Doiko, N. S. Boiko, Yu. V. Pydorych
State dendrological park 'Alexandria' NAS of Ukraine

THE MEMORIAL COMPLEXES OF THE STATE DENDROLOGICAL PARK «ALEXANDRIA» NAS OF UKRAINE. PROTECTION OF THE HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE

The general structure and ideological and symbolical loading of ancient park «Alexandria» is analyzed, the place in this structure of her separate components is found out. The special attention is paid to the characteristic of four main memorial compositions in honor of G. A. Potemkin, the emperor Alexander I, P. I. Bagration and M. S. Vorontsov according to whom the park has been created. To examination and justification of a keynote of their formation, motivations by which owners of the residence counts Branitskiye at the order of such park were guided, and also to research of real forms in which implementation of the plan of park was embodied.

Keywords: park, historical and cultural heritage, memorial compositions, protection

УДК: 58.006:502.75(477–25)

С. А. Глухова, Л. І. Ємець, С. М. Михайлик, Шиндер О. І.
Сирецький дендрологічний парк
Національний ботанічний сад НАН України

ПІДСУМКИ ІНВЕНТАРИЗАЦІЇ ТАКСОНОМІЧНОГО ТА КУЛЬТИВАРНОГО СКЛАДУ ГЕРБОФЛОРИ СИРЕЦЬКОГО ДЕНДРОЛОГІЧНОГО ПАРКУ

Висвітлено головні результати інвентаризації таксономічного і культиварного різноманіття гербофлори Сирецького дендрологічного парку протягом 2014–2016 років. Виявлено, що в дослідженому колекційному фонді і насадженнях парку нині налічується 1211 інвентарних одиниць рослин, в т.ч. 893 види і гібриди, що відносяться до 439 родів 97 родин. Інтродукованих видів і гібридів — 593. Встановлено систематичну і біоморфологічну структуру гербофлори парку. Наведено перелік провідних родин і родів дослідженої гербофлори. Найкраще представлені в колекції родини: *Asteraceae* (155 інвентарних одиниць),